

УДК 373.5.015.31:316.42

Валерія Нечерда

ОРГАНІЗАЦІЯ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПЕДАГОГІВ І БАТЬКІВ У ФОРМУВАННІ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

У статті проаналізовано проблему формування просоціальної поведінки учнів старшої школи й наголошено на необхідності співробітництва навчального закладу й родини з метою виховання просоціальних якостей школярів. Крізь призму просоціальної поведінки розглянуто створення максимально сприятливих умов для формування системи матеріальних і духовних цінностей в родині і школі. В центрі уваги автора найбільш ефективні форми й методи підвищення психолого-педагогічної культури батьків, упроваджені в навчально-виховний процес загальноосвітньої школи.

Ключові слова: просоціальна поведінка, формування просоціальної поведінки учнів старшої школи, старші підлітки, якість просоціальної особистості, експериментальна робота з батьками, форми й методи роботи.

В статтє проанализирована проблема формирования просоциального поведения учащихся старшей школы и подчеркнута необходимость сотрудничества учебного учреждения и семьи с целью воспитания просоциальных качеств школьников. Сквозь призму просоциального поведения рассмотрено создание максимально благоприятных условий для формирования системы материальных и духовных ценностей в семье и школе. В центре внимания автора наиболее эффективные формы и методы повышения психолого-педагогической культуры родителей, внедрённые в учебно-воспитательный процесс общеобразовательной школы.

Ключевые слова: просоциальное поведение, формирование просоциального поведения учащихся старшей школы, старшие подростки, черта просоциальной личности, экспериментальная работа с родителями, формы и методы работы.

In the article the problem of formation of prosocial behavior of youth in particular high school students and it is noted the necessity of cooperation between educational institutions and families with the aim of educating of prosocial qualities of students. There was learned how to create the most favorable conditions for the formation of the system of material and spiritual values in the family and school through the prism of prosocial behavior. The author focuses on the socio-psychological characteristics of older adolescents

and proves the sensitivity of senior school age to the upbringing of the qualities of prosocial personality. The researcher notes several reasons for the necessity of studying the subject-subject interaction between teachers and parents in formation of prosocial behavior in high school students. In the author's spotlight the most effective forms and methods of work with parents necessary to improve their psychological and pedagogical culture which embedded in the educational process of secondary school.

Key words: *prosocial behavior, the formation of prosocial behavior of high school students, the older teenagers, the quality of the prosocial personality, experimental work with parents, forms and methods of work.*

Однією з актуальних проблем загальноосвітньої школи є формування просоціальної поведінки молодого людини. Вчені (Дж. Аронфрід, Т. Дем'янюк, Л. Калашникова, І. Козубовська, С. Шварц та ін.) зауважують, що формування просоціальної поведінки є важливим для особистості будь-якого віку. Проте сформована саме у старший шкільний період просоціальна поведінка зможе стати для учня тією громадянською позицією, з якою він розпочне доросле життя. Успішне вирішення цього завдання можливе лише за умов ефективної взаємодії навчального закладу та сім'ї. Зазначене зумовило тему дослідження – організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагогів і батьків у формуванні просоціальної поведінки учнів старшої школи.

Теоретичні основи взаємодії школи й родини у вихованні та навчанні молодого покоління розкриті у працях зарубіжних вчених І. Гребеннікова, С. Дармодехіна, Г. Філонова та ін. Розвиток ідеї спільної діяльності навчальних закладів і сім'ї представлена у працях вітчизняних науковців Т. Алексеєнко, І. Беха, К. Журби, Т. Кравченко та інших. Дослідники наполягають, що співробітництво школи й родини передбачає належний рівень педагогічної культури батьків та підвищення рівня цієї культури за необхідності. Саме педагогічна культура слугує основою власне виховної діяльності батька й матері, допомагає їм уникнути багатьох помилок у сімейному вихованні, а також надає можливість знаходити оптимальні рішення у нестандартних ситуаціях. Успіх співробітництва навчального закладу й родини вирішальною мірою залежить від взаємних установок сім'ї і школи. Найсприятливіше вони складаються за умов, коли обидві сторони усвідомлюють необхідність цілеспрямованого впливу на учня і довіряють одне одному.

Виокремлення невирішених раніше аспектів поставленої проблеми. Педагогічна рефлексія наукового доробку з формування просоціальної поведінки (В. Абраменкова, Р. Ейкерт, Л. Калашникова, Д. Кенрик, О. Леонт'єв, Ю. Мазур, А. Маклаков, С. Нейберг, І. Фурманов, Р. Чалдіні) дозволяє стверджувати, що цій проблемі присвячено багато наукових розвідок переважно психологічного напрямку й надзвичайно обмаль

досліджень власне педагогічних аспектів, які б розкривали специфіку формування просоціальної поведінки учнів різних вікових категорій, зокрема старшого шкільного віку, й надавали необхідні рекомендації щодо оптимізації цього процесу в родинному і шкільному вихованні.

Виходячи із зазначеного вище, ми вважаємо доцільним визначити основною метою свого дослідження підвищення ефективності виховного впливу батьків на формування просоціальної поведінки учнів старшої школи. Досягнення цієї мети, на нашу думку, є можливим за умов посилення компетентності батьків, зокрема їх психолого-педагогічної культури, забезпечення тісної взаємодії педагогічного колективу й родин школярів та сприяння залученню батьків й інших членів родини до навчально-виховного процесу загальноосвітнього навчального закладу і формування просоціальної поведінки учнів.

Для повноцінного розуміння суті просоціальної поведінки й коректного оперування даним поняттям необхідним є відповідне термінологічне уточнення. На підставі систематизації результатів контент-аналізу поняття «просоціальна поведінка» нами встановлено, що найбільш поширеним є її розуміння як поведінки індивіда, орієнтованої на благо суспільства та допомогу людям (Е. Аронсон, Т. Уїлсон). У переважній частині психолого-педагогічних джерел зазначено, що просоціальна поведінка формується під впливом соціального середовища й найближчого соціального оточення та опосередковується дружніми взаємовідносинами, соціальним взаєморозумінням, піклуванням і турботою про благополуччя інших, діалоговою взаємодією педагога й учня, батька й дитини. Враховуючи вищезазначене, у якості робочого поняття для нашого дослідження визначаємо таке: просоціальна поведінка – це система дій та вчинків особистості, зумовлена свідомим прийняттям соціально значущих норм і цінностей, умінням конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності, несприйнятливістю до ризикованих способів полісуб'єктних взаємодій, здатністю до самореалізації у різних видах соціально значущої діяльності [5, с. 10].

Інтент-аналіз (цільове спостереження) виховної практики підтверджує усю складність і багатовимірність процесу формування просоціальної поведінки учнів ЗНЗ й доводить сенситивність старшого шкільного віку до виховання якостей просоціальної особистості, що нами визначені, як емпатійність – здатність до співпереживання, осягнення емоційного стану іншого, розуміння його на рівні чуттів, намагання емоційно відгукнутися на його проблеми; доброзичливість – ставлення до іншої людини, заґрунтоване на загальнолюдських цінностях; довіра – відкриті, позитивні взаємовідносини між людьми, що відображають впевненість у порядності й доброзичливості іншої сторони; терпимість – ставлення з повагою до виявлення несхожості; рефлексивність – усвідомлення власної неоднозначності, особливостей характеру й

поведінки; чуйність – здатність помічати й брати до уваги інтереси й потреби інших; гуманність – орієнтованість на людину як універсальну цінність; альтруїстичність – безкорисливі дії, спрямовані на благо (задоволення інтересів) інших людей [3, с. 29].

Старший шкільний вік (9–11-і класи, вік 15–17 років) – це той період, коли активно накопичується життєвий досвід молодої людини, формується її самооцінка і здатність до об'єктивного оцінювання інших людей, постає проблема вибору професії. Цей вік відрізняється виходом особистості на якісно нову соціальну позицію, у якій формується її свідоме ставлення до себе як до члена суспільства, виникає бажання бути поміченим. Період старшого шкільного віку, на нашу думку, належить до старшого підліткового періоду вікового розвитку, оскільки на сьогодні під поняттям «підлітки» в Україні розуміються особи у віці 10–18 років [2].

У старших підлітків на високому рівні спостерігається стійкий прояв моральної самоактивності і саморегуляції у всіх ситуаціях діяльності і спілкування. Проте вікові особливості: недостатній розвиток вольової сфери, відсутність достатнього досвіду моральної поведінки попри самостійність і стійкість суджень про моральні норми, що регулюють взаємини людей, велика критичність по відношенню до інших – негативно впливають на стійкість і глибину емоційно-моральних ставлень і можуть призвести до формування якостей антисоціальної особистості.

Враховуючи вищезазначене, зауважимо, що необхідність дослідження суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагогів і батьків у формуванні просоціальної поведінки учнів старшої школи зумовлена рядом причин. По-перше, родинне виховання та шкільне виховання часто існують як дві самостійні ланки, дві системи, які зрідка взаємодіють. В таких випадках співпраця школи з батьками зводиться лише до надання останніми матеріальної допомоги. Подібна автономізація двох потужних сил, що мають найбільший вплив на формування необхідних особистісних якостей просоціальної особистості учня, старшого підлітка зокрема, не може принести плідних прикінцевих виховних результатів. У формуванні просоціальної поведінки учнів старшої школи загальноосвітній навчальний заклад має стати повноцінним партнером батьків на основі взаємної поваги, довіри до виховних можливостей сім'ї, педагогічного такту та неприпустимості необережного втручання у життя родини. В зазначеному контексті школу можна розглядати як координаційний центр, який здатний ефективно поєднувати виховні ресурси педагогів і батьків.

По-друге, ставлення до підлітка в родині – вагомий чинник виховання його особистістю з просоціальною поведінкою. Однак під час роботи з батьками такий метод дослідження, як діалогічне спілкування дозволив з'ясувати, що переважна частина родин здійснює виховання на низькому рівні, неусвідомлено, стихійно, дотримуючись моделей поведінки власних батьків, на формуванні просоціальної поведінки не

акцентується взагалі, перекладаючи відповідальність на школу. Як показало бліц-анкетування, проведене на батьківських зборах, на думку більшості батьків (59,4%), рівень сформованості просоціальної поведінки їхніх дітей в основному низький. Переважний відсоток опитаних батьків (75,3%) вважає, що у загальноосвітньому навчальному закладі необхідно проводити певні заходи з формування просоціальної поведінки учнів.

Метод незакінчених речень допоміг з'ясувати, що просоціальна поведінка для значної кількості батьків є звичайним милосердям, певним примусом, продиктованим гарним вихованням чи соціальними нормами, але аж ніяк не вільним проявом, активною соціальною позицією.

В ході бесід нами також було визначено основні недоліки родинного виховання, що можуть провокувати прояви антисоціальної поведінки учнів старшої школи: емоційна холодність, байдужість до проблем підлітка, негативні оцінки на його адресу, придушення його особистості, зневага до його бажань і прагнень, його власної життєвої позиції, підкріплення небажаних дій підлітка під час його конфліктів з дорослими чи однолітками.

Результати роботи з батьками дозволили зробити висновки про необхідність навчально-виховної роботи з ними з метою підвищення рівня їх компетентності у формуванні просоціальної поведінки в родинному середовищі.

Крім того, крізь призму просоціальної поведінки з'являється можливість зрозуміти реальність стосунків між батьками й учнями, батьками та вчителями, знайти шляхи порозуміння батьків і учнів, батьків і вчителів, створити максимально сприятливі умови для формування системи матеріальних і духовних цінностей в родині і школі.

Отже, метою роботи з батьками щодо формування просоціальної поведінки учнів старшої школи є розкриття взаємин батьків і дітей, подолання бар'єрів у спілкуванні, непорозумінь, конфліктів між батьками й учнями, батьками і вчителями, формування мотивації на безконфліктне спілкування членів родин старших підлітків. Цій меті підпорядковані відповідні програми школи батьків і педагогічної культури сім'ї, які ґрунтуються на особистісно орієнтованому підході [1], найбільш коректному й ефективному в роботі з сім'єю, що враховує конкретні життєві особливості родини й індивідуальні особливості батьків і дітей.

З огляду на викладене вище нами запропоновано наступні форми роботи з батьками старших підлітків:

1. *Батьківський лекторій «Сім'я: толерантність стосунків»* звертає увагу батьків на актуальну для родин учнів старшої школи проблему виховання толерантності, важливого складника просоціальної поведінки особистості [4], а також порушує питання дефіциту батьківської уваги і його наслідків. З метою всебічного бачення батьками предмету розмови в основній частині використано метод дискусії. Очікувані результати:

підвищення педагогічної культури батьків, їх психолого-педагогічної компетенції в родинному вихованні; попередження помилок та можливих наслідків, які можуть виникнути через батьківську байдужість. Обладнання: мультимедійне та комп'ютерне забезпечення для показу презентації. Структура лекторію наступна:

1) Оголошення теми та мети лекції;

2) Мотиваційна частина, основна ідея якої полягає у власному прикладі батьків, що навчає дітей бути відповідальними, дисциплінованими, правдивими, чесними, відвертими, оскільки толерантність батьків породжує толерантність дитини;

3) Інформаційна частина – опис 4 методів за Д. Макдауеллом [4], якими батьки найчастіше керуються у вихованні дітей, та їх обговорення: метод диктатури – сувора дисципліна за відсутності піклування про дитину, що призводить до замкненості дитини, стає причиною її низької самооцінки та комплексу неповноцінності або зумовлює її нетерпимість та агресивність; метод вседозволеності – піклування про дитину за умов слабкої дисципліни; метод байдужості – слабка дисципліна або її відсутність, коли дитина відчуває себе непотрібною; метод зворотного зв'язку – рівне співвідношення дисципліни й піклування, що відчувається дитиною, як: «Я слухаю тебе... Я піклуюся про тебе... Я хочу тебе зрозуміти... Цього разу ми вчинимо так, тому що...». Використання батьками останнього методу, на нашу думку, свідчить саме про їх толерантність у вихованні дітей. Метод зворотного зв'язку містить у собі дисципліну, яка у поєднанні з любов'ю, доброзичливістю, увагою допомагає дитині приймати правильні рішення, розвивати в собі впевненість, відчуття власної гідності, значущості, а отже, спрямовувати свій особистий розвиток у соціально бажаному напрямку;

4) Презентація «Чия вина?», створена за мотивами оповідання американського письменника О'Генрі, – демонстрація наслідків батьківської байдужості;

5) Підведення підсумків – батьки повинні звернути увагу, в першу чергу, на власну поведінку і ставлення до оточуючих, переглянути свої погляди на виховання, надавати дитині моральну підтримку, частіше перебувати поруч, вірити в її успіхи й перемоги, вчитись самими бути толерантними.

2. *Класні батьківські збори* «Просоціальна поведінка – основа родинних стосунків». Завдання зборів у інформаційному забезпеченні батьків з проблеми розвитку просоціальних якостей дитини у сімейному вихованні. Програма містить розповсюдження пам'ятки для батьків «Почуйте серцем голос Вашої дитини». Очікуваний результат полягає у підвищенні культури просоціальної поведінки батьків.

3. *Психолого-педагогічний семінар-практикум* для батьків на тему: «Взаємодія вчителів і батьків на принципах просоціальної поведінки»

ставити наступні завдання: з'ясувати особливості взаємодії вчителів і батьків в умовах школи; розглянути життєві ситуації, що виникають при спілкуванні педагогів і батьків; визначити методику розв'язання різних життєвих ситуацій». В ході проведення семінару запропоновано: короткий інформаційний блок – розкриває для учасників сутність понять «просоціальна поведінка» та «антисоціальна поведінка», знайомить з моделями просоціальної поведінки, а також за допомогою методу бесіди допомагає з'ясувати найрозповсюдженіші прояви просоціальної поведінки у шкільному й родинному вихованні; інтерактивний блок «Моделювання й вирішення життєвих ситуацій» містить п'ять ситуацій, що їх потрібно розв'язати, керуючись принципами просоціальної поведінки. Інтерактивний блок має на меті дослідити зміст і структуру вирішення проблемних психолого-педагогічних ситуацій, що виникають у шкільному житті під час взаємодії вчителів і учнів, вчителів і батьків. Батьків об'єднано у 5 творчих груп. Кожна група отримує свою ситуацію, батьки намагаються знайти шляхи вирішення для даних ситуацій. Результати роботи груп обговорюються класним керівником і психологом школи, доповнюються й вивішуються на дошці. Використовуються такі інтерактивні методи роботи, як: аналіз ситуацій, «мозковий штурм». Очікуваний результат: формування готовності батьків розуміти, приймати, взаємодіяти з іншими людьми на основі співчуття, доброзичливості, вміння слухати та поважати особистість.

4. *Тренінг* формування сімейних стосунків «Однією родиною» містить вправи на зближення учасників групи, зняття емоційної напруги; створення позитивного настрою і згуртованості, ситуацій співробітництва; формування вміння взаємодіяти, розвиток уяви, визнання права іншого на вибір. Мета тренінгу: встановлення і розвиток партнерських стосунків і вміння конструктивної взаємодії батьків з підлітками; розвиток співпереживання, довіри, розуміння емоційного стану та особистісних інтересів інших членів родини; створення ситуацій взаємодії та співпраці. Завдання наступні: створення умов для емоційного зближення членів сім'ї; розширення можливостей розуміння батьками підлітка й підлітком батьків; вироблення нових навичок взаємодії з підлітком; розвиток навичок емоційної підтримки у школярів і батьків. На виконання зазначених завдань спрямовано вправи «Загадай бажання», «Відгадай-но», «Двоє з одним фломастером», «Колаж», що дозволяють батькам і старшим підліткам активно, творчо взаємодіяти. Використано такі методи роботи, як: аналіз ситуацій, «мозковий штурм», бесіда. Очікувані результати: формування ціннісного ставлення до самого себе й до оточуючих, інших членів родини зокрема; виховання навичок взаємодопомоги, взаєморозуміння, єдності та доброзичливої атмосфери в родинному середовищі.

5. *Виховний захід-свято* «Роде мій красний» [6], проведений за активної участі батьків, має на меті виховувати у всіх членів родин

старших підлітків повагу до звичаїв і традицій свого народу та інших культур, здатність до взаєморозуміння між поколіннями. В ході заходу використовуються створені спільно батьками і старшими підлітками «дерева роду», фотоальбоми, сімейні раритети, квіти, рушники, скатертини, запрошуються не тільки батьки, але й бабусі та дідусі. План проведення передбачає висвітлення чудових джерел творчості нашого народу – виконання українських народних пісень, наприклад, «При долині кущ калини», «Їхав козак за Дунай», народних колискових, як «Котику сіренький, котику біленький», інсценізацію казки «Микита Кожум'яка», вікторину «З якої казки?», конкурс прислів'їв та приказок «Кошик перлин народної творчості», жартівливі розповіді, танці, а також виступи батьків та бабусь чи дідусів про звичаї та традиції українського народу. Очікувані результати: формування партнерських відносин у родині, формування соціальної активності старших підлітків на власному прикладі дорослих членів родин.

Впродовж експериментальної роботи нами відзначено, що ефективність взаємодії педагогів з батьками досягається за рахунок наступних чинників: 1) запрошення батьків до співробітництва на основі доброзичливості й відкритості у спілкуванні з батьками; 2) дотримання позиції рівноправності під час об'єднання зусиль учителя та сім'ї школяра – професійний обов'язок зобов'язує вчителя зробити перший крок; 3) визнання важливості батьків у співпраці – постійне наголошення вчителем на важливій ролі батьків у вихованні та розвитку дитини; 4) налагодження психологічного контакту з батьками через щирий вияв любові й розуміння дитини, адекватного сприйняття її позитивних та негативних рис; 5) пошук нових форм співпраці – проведення безпосередньої роботи з учнями старшої школи: індивідуальної (наставництво, шефство), групової (керівництво гуртком за інтересами); надання організаційної допомоги вчителю: наприклад, сприяння в проведенні екскурсій (надання транспорту, забезпечення путівками), організація зустрічей з цікавими людьми, комплектування класної бібліотеки, клубу аматорів книги тощо; участь у зміцненні матеріальної бази школи, вирішенні господарських питань.

Таким чином, тільки разом з батьками педагогічний колектив має вирішувати спільні завдання розвитку особистості учня старшої школи, його індивідуальних особливостей, схильностей та інтересів, тому для становлення необхідних якостей просоціальної особистості старшого підлітка, отримання ним досвіду просоціальної поведінки обидві сторони мають об'єднувати зусилля для досягнення мети педагогічної взаємодії.

Перспективи подальших розвідок у досліджуваному напрямі. Подальші перспективи досліджень проблеми формування просоціальної поведінки учнів старшої школи, на нашу думку, пов'язані з пошуком нових ефективних, бажано інтерактивних форм і методів розвитку якостей

просоціальної особистості учнів, педагогів і батьків; ретельним визначенням необхідних умов і механізмів формування просоціальної поведінки учнів різних вікових категорій для продуктивної полісуб'єктної взаємодії школярів зі значущими представниками найближчого соціального оточення, а саме: батьками, педагогами, однолітками й однокласниками та мешканцями місцевих громад, що є особливо необхідним у сучасній культурно-історичній ситуації. У зв'язку з цим перспективність заявленої теми полягає у всезростаючій потребі формування відповідальності всіх учасників навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи за результати власної соціально значущої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності: навч. посіб. / Іван Дмитрович Бех. – К. : Академвидав, 2009. – 248 с. – (Серія «Альма-Матер»)
2. Наказ N 382 від 2 червня 2009 року «Про затвердження Тимчасових стандартів надання медичної допомоги підліткам та молоді» / Ліга Закон [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>.
3. Нечерда В. Б. Виховання щасливої особистості старшого підлітка в контексті формування просоціальної поведінки учнів / В. Б. Нечерда // Педагогічний альманах : зб. наук. пр. / КВНЗ «Херсонська акад. неперервної освіти». – Херсон, 2014. – С. 24–31.
4. Нечерда В. Б. Толерантне ставлення як складник просоціальної поведінки особистості / В. Б. Нечерда // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання НАПН України. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – Вип. 18, кн. 2. – С. 42–50.
5. Методика формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу: посібник / В. І. Кириченко, О. О. Єжова, Г. М. Даниленко, Т. В. Тарасова. – Х. : «Друкарня Мадрид», 2014. – 134 с.
6. Орловська Н. М. Школа толерантності: шлях до формування толерантного суспільства: навч.-метод. посіб. / Орловська Н. М., Осатюк Н. А., Томчишина Т. П., Шенгілевич С. Г. – Чернівці; Київ: Букрек, 2012. – 504 с.